

Notes sobre la presència de *lo nostre canal* en literatura

Anna Llovera Juncà

Universitat Oberta de Catalunya

RESUM: Si abans de l'arribada de l'aigua l'Urgell era un gran ermot, amb la construcció del canal semblava consolidar-se com a *lo graner d'Espanya*. Dues dates ens informen, en un àmbit literari i musical, de l'impacte d'aquest canvi: 1878 i 2011. Dates que posen de manifest que la literatura, com ja apuntava Benjamin Constant, no és aliena a la realitat, sinó que *es deu a tot*. Perquè, en definitiva, "descriure-la com un fenomen aïllat no és descriure-la".

PARAULES CLAU: literatura, poesia, Canal d'Urgell, paisatge.

ABSTRACT: Before the arrival of water, Urgell was a big wasteland, and the construction of the channel seemed to transform it into the *Spain's granary*. Two dates inform us, in a literary and a musical sphere, of the impact of this change: 1878 and 2011, dates that manifest that literature, as Benjamin Constant pointed out, is not divorced from reality, since *it owes to everything*. Because, in the end, "describing literature as an isolated phenomenon, it is not describing it".

KEYWORDS: literature, poetry, Canal d'Urgell, landscape.

L'efemèride a què apel·len aquestes "Terceres Jornades d'Estudis sobre el Pla d'Urgell" no és altra que la commemoració del 150è aniversari de la construcció del Canal d'Urgell, una celebració que ens convida a reflexionar sobre la importància d'aquesta obra, manifestada a diferents nivells i al llarg del temps.

L'avi més famós de la comarca, protagonista de llibre de Joan Bellmunt *Padrí, conta'm* (1998), relata l'arribada de l'aigua amb aquests mots:

[...] el canal d'Urgell no és una obra de la gràcia reial, sinó que és una obra que impulsen, durant segles i especialment cap al final del segle XVIII, talment us he contat, els pagesos del que avui és el Pla d'Urgell. [...] L'aigua que és vida sadollà la set mil·lenària d'aquestes terres, i el terreny sec es tornà fèrtil. Després de moltes dificultats, a principis del segle XX la comarca ja en veia les conseqüències: augmentava la població i s'hi introduïen conreus com l'alfals, el blat de moro, els arbres fruiters i la vinya, i al mateix temps es millorava el rendiment i l'extensió dels cereals tradicionals, blat, ordi i civada. [...] S'iniciava el gran canvi d'aquesta terra i de la sequera es passava a l'aigua de reg, i els protagonistes en van ser els nostres avantpassats. L'evolució cap al progrés, amb els sacrificis que van ser necessaris, era imparabile.¹

El fragment fa incisió en dos conceptes que són fonamentals en la consolidació del discurs literari al voltant del canal d'Urgell. D'una banda, la força impulsora dels pagesos en la seva construcció, i, de l'altra, el progrés que representà l'obra per a aquestes terres i, d'una forma significativa, també per a Catalunya.

LITERATURITZACIÓ DEL PAISATGE

Quan observem el món que ens envolta, com fa el padrí del relat, indefectiblement hi aboquem, en la nostra mirada, les nostres pors, les nostres esperances. Ja ho indicava Juan Calatrava:

[...] el paisaje no es un objeto en sí, una realidad con existencia propia independientemente de la mirada y del pensamiento que lo construye. La existencia material real de un entorno más o menos "natural" o "artificial", aunque prácticamente siempre trabajado por la acción humana a lo largo de la historia, no puede excluir la evidencia de que es la propia mirada de cada época la que configura (o no) estos hechos y datos como "paisaje".²

¹ J. BELLMUNT, *Padrí, conta'm. El Pla d'Urgell*, Consell Comarcal del Pla d'Urgell i Pagès Editors, Lleida, 1998, p. 37-38.

² J. CALATRAVA, "Paisajes literarios del siglo XIX: Gustave Flaubert", dins J. MADERUELO (dir.), *Paisaje e historia*, Abada: Fundación Beulas: CDAN, Madrid, 2009, p. 205.

I és que el paisatge té una alta capacitat evocadora que permet que estigui sempre en constant (re)construcció. Perquè, tot evocant Johannes Renes, “Los paisajes son dinámicos, pero también persistentes. Son cambiantes pero, al mismo tiempo, resilientes”.³ Aquesta afirmació propicia una reiterada aparició de noves lectures sobre una realitat concreta, com ara el paisatge del Pla d’Urgell.

Tal com recorda Benjamin Constant, podem corroborar que la literatura, lluny de ser aliena a la realitat, *es deu a tot*, i també, doncs, es deu a allò que ens envolta. De fet, l’evocació del motiu o del tòpic paisatgístic és àmpliament recurrent en literatura. En trobaríem exemples entre els papers de grans autors, com ara Baudelaire amb *l’spleen* parisenc, o Whitman amb Nova York, o Verdaguer mateix, amb una poètica literària personal que englobava alhora el camp i la ciutat. Ara bé, quan ens acostem a la literatura sobre la nostra comarca, pot aparèixer el dubte de la quantitat i la qualitat dels textos. Josep Camps i Francesc Foguet han dedicat un article⁴ (publicat, per cert, en el primer número de la revista *Mascañçà*) on esbossen una panoràmica dels escriptors pladurgellencs contemporanis, en

fan un cànon i assenten els fonaments per a la creació de paisatges literaris del pla. Aquest repertori no és pas curt, si bé no tots els noms que hi figuren han tractat el nostre paisatge literàriament. Hi apareixen escriptors com Jaume Vila i Ricart, Francesc Pascual, Joan Francesc Dalmau, Maria Mercè Marçal i Josep Borrell, entre molts altres.

Precisament, el propòsit de Camps i Foguet se centra en l’estudi i l’anàlisi de la “literatura de ficció contemporània (poesia, narrativa i literatura dramàtica)”⁵ dels segles XX i XXI, i lamenten excloure’n els precedents i el gènere assagístic. Doncs bé, per tal d’equilibrar una mica la balança, voldria fer incisió en un poema aparegut el 1878, poc després de la construcció del Canal d’Urgell (acabat el 1862).

L’AIGUA COM A SÍMBOL DE PROGRÉS

Artur Gallard,⁶ un tintorer amb vocacions literàries, redactor de *La Renaixensa* i de *La Publicidad*, presentà una poesia al certamen dels Jocs Florals de Barcelona, poesia que s’emportà el premi extraordinari atorgat per la Diputació de Lleida. El poema duia per títol “Lo canal d’Urgell”:⁷

³ J. RENNES, “Paisajes europeos: continuidad y transformaciones”, dins J. MADERUELO (dir.), op. cit., p. 84.

⁴ J. CAMPS, F. FOGUET, “Cartografia, cànon i patrimoni literaris al Pla d’Urgell”, *Mascañçà: revista d’estudis del Pla d’Urgell*, núm. 1 (2010), pp. 17-30.

⁵ *Id.*, p. 17.

⁶ Joaquim Molas indica (“Sis cartes inèdites de Jacint Verdaguer”, *Anuari Verdaguer*, 1992, núm. 7, p. 107-115) que Artur Gallard “va ser inclòs, com a poeta, en dos reculls emblemàtics, el *Llibre de la pàtria* i el *Llibre de l’amor*, apareguts, tots dos, el 1882”. De fet, en el primer s’hi recull el poema “La Renaixensa”, mentre que en el segon hi apareix “Aubada”. També subratlla la col·laboració de Gallard “amb poemes i articles en diversos fulls periòdics, entre d’altres, en «Lo Carril de Vilanova», el «Diari Català» i «La Il·lustració Catalana»”.

⁷ La reproducció, normalitzada lingüísticament segons les normes gramaticals actuals, però esmenant la puntuació quan el text ho requereix i respectant el lèxic, la morfologia i la sintaxi, incorpora l’ornamentació amb què era decorada en l’edició *Jochs Florals de Barcelona. Any XIX de llur restauració*, Estampa de la Renaixença, Barcelona, 1878.

LO CANAL D'URGELL

Dedicada a la Societat El Canal d'Urgell

L'Urgell és lo graner d'Espanya

I

Negrenca boira en l'horitzó es destaca,
 erma és la plana, és aplomat lo cel,
 lo llop udola, lo mastí vigila,
 de por tremolen los manyacs anyells.

Quan l'hivernada va glaçant la plana
 i el sol besant-la va fonent la neu,
 l'aigua escorrent-se pel cristall que troba
 omple la gola del desert torrent.

Sedents los arbres, recruixint ses branques,
 apar demanin un raig d'aigua al cel;
 i endins la terra cargolant-se cerquen
 un clot on beure les arrels com serps.

En lluita fera per la set que tenen
 la feble saba furgejant s'han pres;
 semblen rengleres de gegants cadàvers
 deixant les fosses que els colgà llarg temps.

Ni un cant ressona de la tendre aucella,
 ni el dolç murmuri del flabiol se sent;
 tan sols lo xiscle penetrant de l'òliba
 i el batre d'ales del voltor esquerp.

Davall dels porxos los ramats se migren,
 resa el pagès vora la llar el cel;
 les eines penja el llenyater en la porta;
 res sap la noia del galant promès.

Ditxós qui veja per la immensa volta
 l'arc de bonança brillejà esplendent!
 Aquí és l'abisme a on el cel va caure
 l'àngel maligne castigat per Déu.

Les gents senzilles murmurant pregàries
 baixar esperen un conhort del cel,
 i Déu envia'ls missatger de glòria
 que en glòria torni tot lo pla d'Urgell.

II

Estén ses ales lo Progrés fent via,
 brilla l'estrella de son front de cel,
 i les entranyes de l'Urgell remouen
 los colps d'aixades i los malls batent.

Obrint la gola Llenguadera gita
 com serp immensa lo canal potent,
 que, trescant marges i torrents i timbes,
 vora del Segre en Montoliu se perd.

En ses voreres renglerats los arbres
 torcen ses branques de lo fruit al pes,
 i lo fullatge vorejant les aigües
 suaument les besa quan les gronxa el vent.

De dolços flaires tot l'espai s'omplena,
 jugant murmura dolçament l'oreig,
 i flors que encisen en los marges creixen,
 i en prats se tornen los ermots deserts.

Ja l'aucelleta sos bells cants refila
 i es gronxa airosa en lo florit ramell,
 per prats i camps mansament pasturen
 ramats d'ovelles de blancor de neu.

L'astre del dia sos cabells destrena
 i amb joia besa tot lo pla ans desert,
 i el vell seient-se prop de la casa antiga
 murmura i resa amb la mirada al cel.

La gent senzilla que pel camp feineja
 cuida ses hortes amb amor i pler,
 lloc de delícies on hi veuen nàixer
 lo grat pervindre de sos fills i néts.

Los camps rossegen tots reblerts d'espigues,
 lo vent les bressa tot passant lleuger,
 i enmig les ones d'eixa mar tranquil·la
 sos nius hi fan los cantadors aucells.

Lo pla corona l'olivera ufana,
 arreu lo cànem i lo lli s'estén,
 i les moreres son fullam renoven
 per a nodrir-se lo cuquet seder.

Desert i pobre en altre temps te veia,
 avui tes forces al Progrés les deus.
 Ta glòria creix, ardida Catalunya,
 tu has fet, oh Pàtria, lo canal d'Urgell.

Aquests versos s'emmarquen en el tema jocflorallesc de l'exaltació de la pàtria, però també en una remarcable incidència positivista en el progrés. El relat del padrí reproduït més amunt es tanca amb aquesta afirmació: "L'evolució cap al progrés, amb els sacrificis que van ser necessaris, era imparabile." En efecte: el segle XIX era el "segle de la ciència". Ramón de Campoamor sentencià el 1883 que "Cada siglo tiene su corriente de ideas que le son propias, y que, al vestirse, toman el traje de moda de su tiempo", perquè, conclou, "No es posible vivir en un tiempo y respirar en otro".⁸ I els aires del vuit-cents tenien flaire de positivisme científic. N'és un bon exemple la següent imatge.

Es tracta de la representació, tal com indica el peu de foto, de "El siglo XIX". L'escultor Antonio Fabrés (1854-1938) fou escollit, amb aquesta obra, per figurar en el primer número de *La Ilustración Artística* (1882), un "periódico semanal de literatura, artes y ciencias" redactat per "notables escritores nacionales", com Valera, Echegaray, Angelon o Madrazo.

La imatge és reveladora de l'imaginari col·lectiu de l'últim quart del segle XIX, moment en què les referències als avenços especialment tecnològics adquirien visibilitat. Ho corroboren els versos del poeta Joaquim Maria Bartrina, o els de Núñez de Arce i Emilio Ferrari, o també la "poesia científica" que proposà Melcior de Palau. Era, tot plegat, poesia "que guía a los pueblos en la vía del progreso", tal com vindicava Víctor Balaguer. El vuit-cents era, en definitiva, el segle que respira el "mito del progreso".⁹

Enmig d'aquest panorama, el poema de Gallard sobre *lo nostre canal* forma part, indiscutiblement, d'aquesta literatura positivista, d'exaltació científic-

ca, si bé també manifesta un to que, aplicant els mots de Marta Palenque, és majoritàriament "ranci". De fet, podríem dir que aquest poema "celebra los inicios de la modernidad tecnológica y científica", però ho fa amb una preferència "por formas del pasado": és a dir, hereta els trets de les odes i els himnes.¹⁰ La voluntat de progrés resulta incapaç de superar els motlles jocflorallesc d'entusiasme patriòtic i la visió romàntica de la natura. L'estructura del poema és altament reveladora d'aquesta dualitat intrínseca: indica, de forma simbòlica, el bé i el mal, el passat i el present (de 1878). El passat era "l'abisme ahont del cel va caure / l'Àngel maligne castigat per Déu", mentre que el present és el "lloc de delícies hont [els pagesos] hi veuen nàixer / lo grat pervindre de sos fills i néts". L'última estrofa evidencia aquest contrast, resolt en favor del progrés i simbolitzat amb l'arribada del rec. I és que no podem oblidar que l'aigua exerceix de ròtula entre

⁸ R. DE CAMPOAMOR, *Poética*, Librería de Victoriano Suárez, Madrid, 1883, pp. 76-77.

⁹ M. PALENQUE, "Los nuevos Prometeos: la imagen positiva de la ciencia y el progreso en la poesía española del siglo XIX (1868-1900)", dins S. SCHMITZ, J. L. BERNAL SALGADO (coord.), *Poesía lírica y Progreso tecnológico (1868-1939)*, Iberoamericana-Vervuert, Madrid-Frankfurt am Main, 2003, p. 19.

¹⁰ M. PALENQUE, op. cit. p. 22.

un món antic i un de nou, ahora que representa el retorn a la naturalesa, a la vida, i augmenta la glòria de Catalunya.

La repercussió del canal no només és visible en un àmbit comarcal, sinó també en un de nacional. En aquest sentit, són nombroses les mostres que podríem recollir de la presència d'algun signe d'evolució, com l'aigua o el vapor, en poemes de l'últim terç del vuit-cents. Prenem, per exemple, uns versos de Josep Lluís Pons i Gallarza del controvertit poema "Lo treball de Catalunya", guardonat amb el premi extraordinari ofert per l'Ateneu català de la classe obrera el 1862:

¡Gireu los ulls! Per los canals la plana
amb les venes dels rius les fruites lleta
que foren rústics pins.

Sa corona de fum porta amb ufana
lo carro de vapor i amb veu inquieta
udola pels camins.

Si retornem al poema de Gallard, comprovarem com el retrat de la canalització de l'Urgell és també, en certa mesura, bucòlic. La mitificació de la natura esgrimida més amunt, però també l'absència total i absoluta de la temàtica, la problemàtica, social indiquen aquest caràcter aliè del poema a la conflictivitat que acompanyà la construcció del Canal d'Urgell.

UNA VEU ACTUAL

Nombrosos documents —cartes, articles, diaris, reflexions— recullen l'impacte social de l'arribada de les aigües a la comarca. La majoria daten de finals del segle XIX o principis del XX, però recentment, el 2011, ha sorgit una veu que clama i reivindica un seriós conflicte aparegut i sostingut durant dècades arran de la concessió i de la gestió de l'aigua.

El cantautor lleidatà Xavier Baró ha publicat un disc (*La Màgica Olivera*), considerat una "recerca arqueològica de l'emoció nua i de les arrels culturals que ens identifiquen, sovint oblidades sota capes de modernitat mal entesa".¹¹ Jaume Arnella l'acompanya en la veu en la següent cançó, *Lo nostre canal d'Urgell*:

Ja està tot gelat pels voltants de Tots Sants.
La mala sentència ha sortit del jutjat:
ha perdut el plet el Sindicat de Regants:
el canal pels rics, a perpetuïtat.

Els pagesos de l'Urgell ja s'han alçat
clamant per l'ús lliure, franc i gratuït
del canal que els camps encara no ha regat.
Des d'avui ja res serà fortuït.

Així, aquesta nit, s'han cremat uns pallers
i totes les garbes que arreu s'han trobat.
A Golmés s'ha proclamat pels carrers:
"Cent duros pel qui mati qualche empleat".

Mollerussa ha vist cridar milers de falç:
"Fora aquests vagarros, nostre és el canal!
El pagès que té i també el pagès descalç,
tots units farem nostre el canal".

Ni a perpetuïtat ni pagar el novè,
l'aigua és dels regants d'aquest gran Urgell.
Abans un desert, en farem un verger
amb lo nostre nou Canal d'Urgell.

Així, aquesta nit, s'han cremat uns pallers
i totes les garbes que arreu s'han trobat.
Ha perdut el plet el Sindicat de Regants:
el canal pels rics, a perpetuïtat.

Ni a perpetuïtat ni pagar el novè,
l'aigua és dels regants d'aquest gran Urgell.
Abans un desert, en farem un verger
amb lo nostre nou Canal d'Urgell.

Altre cop, doncs, *lo nostre canal* pren protagonisme, i ho fa el 2011 en termes molt diferents, que no s'escapen, tanmateix, del marc poètic. Ja hem remarcat, a l'inici d'aquestes pàgines, que el paisatge se sotmet constantment a noves lectures, a noves interpretacions. I és que cadascú llegeix el món amb un alfabet propi. Pere Pinós (*Córrer enmig del paradís*, 2011) fa la següent lectura, altament suggestiva, de la banqueta del Canal d'Urgell:

¹¹ "Xavier Baró. La gira entre tempestats" [en línia]. <<http://xavierbaro.bandcamp.com/>>

Sempre t'ha estranyat que fos tan sola, tan desconeguda, que mai no hi hagués ningú més. Tu hi veies un paradís. Si algú deia que anava a caminar, li recomanaves la Banqueta. Li explicaves on era i t'atrevies a organitzar la passejada. [...] Estàs convençut que si la Banqueta fos a tocar d'una gran ciutat no s'hi passaria de gent. T'hi has amarat de solitud, però mai no t'hi has trobat sol. Sempre hi has corregut segur. Si passes qualsevol cosa, confies en els personatges i en les bèsties, com les epopeies en els mites, i tots són bona gent, n'estàs segur perquè els has recuperat i amb cadascun hi has tingut la paraula que ha correspost o el silenci o encara que només fos una rialla. Tothom deu tenir un lloc. El teu és la Banqueta. Potser hi ha una connexió entre els llocs i les persones. Bus-

caves un camí pla i llarg i vas trobar un paradís. Hi ha natura, bèsties i personatges i hi ha el cel i la terra i, al mig de tot, tu. Per això, si no escrius més, de seguida s'entendrà que ben aviat també vas trobar el nom que ho diu tot. D'aquell Món, que era teu, vas dir-ne: La meva Banqueta.¹²

Tot té un nom, exacte. Només cal que trobem aquell que millor representa la realitat que ens envolta, el paisatge de la comarca, la nostra realitat. I que, quan el tinguem, el verbalitzem, l'utilitzem i l'estimem perquè així estarem difonent les nostres arrels, la nostra identitat.

¹² P. PINÓS, *Córrer enmig del paradís*, Pagès, Lleida, 2011, p. 88-89.